

Ahogy így utólag megpróbálom fölidézni a róla folyó beszélgetéseket, rá kell jönnöm, hogy a zongorajáték történetének egyik legnagyobb zsenije nálunk valamiféle virtuális családtagnak számított. Elég sokszor elhangzott a neve, kizárólag Cziffra Gyuriként emlegették, és mindig a legnagyobb csodálattal és szeretettel. Nekik tehát Cziffra egyszerűen „Gyuri” volt, mikor megismerték, és így is tűnt el az életükből. A történet a maga extremitásában is ijesztően egyszerű, mert a kalandossá tett életű magyar honosok körében nem is olyan ritkák a hasonló sorsok, de annyiban mégis különleges, hogy Cziffra csak egy volt.

Hogy a történet értelmet kapjon, először is rögzíteni kell: nagyapám ragyogóan zongorázott, a műkedvelő és a művész között félúton. A húszas évek elejére eső pályakezdése idejének fiatal mérnökeinek életútját jellemző módon rövid ideig munkanélküliként némi sajtójogú keresetet jelentett számára az éjszakai szórakozóhelyeken való zongorajáték. Egyébként zongorázni némi alapfokú tanulmányok után igazából a leginkább egyik nővérétől tanult, aki Thomán tanítvány volt, és később, Erdélybe visszatérve Brassóban lett zongoratanár. (A család Medgyesre való szász volt, igaz, anyjuk egy oda költözött svájci német eredet volt.) Vagyis némi iróniával azt is mondhatnám, hogy nagyapám (amúgy nem létező) művészi életútja mutat némi párhuzamot Cziffráéval. (A Thomán-vonalat és a bárzongorázást tekintve feltétlenül.) Ahogyan egyformán madár az ökörszem és a kőszáli sas, bár azért annál sokkal tehetségesebb volt, mint amekkora madárban az ökörszem. Egyebek közt a lánya Mozart-zongoraverseny előadásához (vizsgakonzert a Zeneakadémia valamelyik kisebb termében) ő írta a kadenciákat. A koncert idején a már hazainduló Faragó György (a későbbiek ismeretében: pont ő, Cziffra ifjúi éveinek legnagyobb fájdalma) megállt a terem ajtajánál, behallgatott, majd be is ült, és utána elismerően biccentett anyámnak. Vagyis nem voltak a kádenciák sem rosszak. Nagyapám amúgy feltétel nélküli Dohnányi rajongó volt, és ízlését, hozzáértését jelzi, hogy amikor az 1970-es rádió zongorista versenyen meghallotta Kocsis Zoltán játékát, annak néhány üteme után azt mondta: Megvan a győztes. Ilyen volt tehát az 1945-ben a történelem forgandóságának szeszélyéből az ismeretlenül, illetve annál is mélyebbről induló Cziffrát időlegesen befogadó közeg.

De miként jutott el egyáltalán hozzájuk Cziffra? Nagyapám legszűkebb baráti köréhez tartozott Szalay Tibor, előbb a m. kir. honvédség tüzérfőhadnagya, később a demokratikus hadsereg tábornoka, majd kis híján halálra ítélt életfogytiglanos, utóbb miskolci asztalosmester, végül a magyar történelemről könyvnyi tanulmányt író malmói nyugdíjas.

Cziffrára ő talált rá a háború végnapjaiban, a szó szoros értelmében az országút árkából, rongyosan, tetvesen, betegen, a halál előszobájából hívta vissza. Nem tudom,

hányan voltak akkor a m. kir. honvédségen, akik tudták, kicsoda ez a romjaiban semmit sem mutató katona, ő tudta, bizonyára nagyapámtól. És tudta, hogy meg kell mentenie. Így vette maga mellé. A történet persze az Ágyuk és virágokban nem így jelenik meg, ahogyan oly sok mindenben sem tekinthetjük Cziffra önéletírását tényszerűen hiteles forrásnak: úgy írt, ahogyan zongorázott. Legtöbb felvétele alapján aligha lehetne pontosan lekottázni az általa előadott műveket, a keze öntudatlan természetességgel azonnal parafrázisokat és variációkat játszott. Az előadást nem a kottához való hűség, hanem az ő zsenije hitelesítette. Ugyanez a helyzete önéletírásával is. Azt hiszem, nem sok dolog történt benne pontosan úgy, ahogyan leírta, de a mese igazsága ezt nem is követeli meg. Attól azonban óvakodnék, hogy a szöveget történeti értelemben hiteles forrásnak tekintsem.

Ami a legfontosabb: Cziffra hamarosan felgyógyult és ismét zongorázhatott. Érthetetlen, hogy miért nem ment haza, valahova, feleségéhez, jóformán újszülött korában látott fiához – de nem ment, pedig alighanem mehetett volna. Szalay Tibort, akit németellenessége és józan hazafisága Miskolcon, a visszavonulás idején összehozott a helyi kommunistákkal, akik érdemeiket nagyítva az ő ellenállói szerepét is jelentősen eltúlozták. (Nehéz fegyvereit hátrahagyva katonáival bevette magát a Bükkbe, mert sem az oroszok, sem a németek ellen és mellett nem látta értelmét katonái élete fölösleges fölládozásának. A magukkal vinni nem tudott lövegeknek birtokában nőtt meg annyira a kommunisták önbizalma, hogy fene nagy harcosoknak gondolták magukat. Szalayból így előbb Miskolc rendjének parancsnoka lett, majd az ideiglenes kormányhoz utazott Debrecenbe, és rövidesen az új, demokratikus hadsereg megszervezésében kapott kulcsszerepet, nagy ambíciójú felesége hadügymisztert szeretett volna csinálni férjéből. Az új hadsereg bázisa Pápán volt, Cziffrát Szalay ide is magával vitte, ahol a Vorosilov tiszteletére rendezett hangverseny csillagaként hatalmas sikert aratott, erről ír is az Ágyuk és virágokban, a történet, ahogyan a könyv más novellái is, sokban egybevág azzal, ahogyan megesett, anyám tanúja volt a történeteknek, és – szemben Cziffrával – neki semmi oka sem volt, hogy másként emlékezzen a történetekre, mint ahogyan azok megestek. Ő, 19 évesen, a Szalay-gyerekek társaként, a család segítőjeként került Pápára. (Vajh hol volt ekkor a felesége?) Szalay a pesti éhség és nyomor elől menekítette Pápára, részben mert szükség is volt a segítségére, részben, hogy segítsen. A lényeg egyezik a két narratívában: Cziffra a késve kezdődő hangversenyen fellépésére tökéletesen lerészegedett, jární ugyan nem tudott, de fenomenálisan játszott, csak gyorsan el kellett rejteni a gratuláló tábornokok elől.

Persze egy szép, okos, művelt, nyelveket beszélő ifjú lány a társaság központja lett – ugyanakkor élvezte a parancsnok védelmét. Cziffra játékát itt is csodálhatta, maga is kitűnően zongorázott, Mozart zongoraversenyeit apja kadenciával játszotta. (A Veres Pálné utcában laktak, nyitott ablakukon messze szálltak a hangok, a Vámház körútról Bacher Mihály időnként egy-egy részt vissza is játszott neki, kifejezve az egyéni megoldásokkal való egyetértését. Egyébként nem ismerték egymást, és sohasem találkoztak.)

Cziffra aztán, föltáplálva és egészségesen, visszakerült Budapestre, ahol rendszeresen föl járt nagyszüleimhez, és természetesen ott is zongorázott, egészen addig, amíg egy viharos Liszt-parafrázisba lelkesedve a zongora meg nem adta magát, három vagy négy billentyű mechanizmusa úgy tönkrement, hogy azóta is falsul szól. Nagypapám így használta tovább, belső hallásával korrigálva a beavatatlanok számára elborzasztó hangokat.

Természetesen beszélgettek is zenéről. Nagypapám fölvetette, hogy talán érdemes lenne lekottázni azokat a változatokat, amiket Cziffra rögtönzött nekik. Cziffra elgondolkozott, aztán azt mondta, hogy fölösleges, mert rajta kívül azokat úgysem tudná senki eljátszani. Majd rövid tünődés után hozzátette: Talán csak Cortot...

Ehhez érdemes hozzá képzelni az akkori, füstös, kormos, romjaiba takarózott Pestet, a háborút alig túlélte, az életével kezdeni semmit sem tudó, komplexusok kínozták. senki és semmi Cziffrát. Aki egyfelől természetesen közvetlen, zsenialitását cigányos nagyvonalúsággal kezelő, de annak tudatában lévő művész.

Amikor azonban 1956-ban maga mögött hagyta Magyarországot, és benne a gyerekkorától hordozott sebeket, vélt és valós sérelmeket, fiát Cortot-hoz küldte *zenét* tanulni. És Cortot le is kottázott több, rögtönzéseként ható, de alighanem nagyon végiggondolt, tudatosan formált Cziffra parafrázist, talán még játszotta is őket, de aligha úgy, ahogyan Cziffra.

Az ugyanis utánozhatatlan. Még ha technikailag, virtuozításban utolérhető is (talán), nem sajátítható el anyanyelvi szinten az a zeneiség, ami a legendás Bihari után a magyar cigányzene századai során formálódott. Ez a zeneiség nyűgözte le Lisztet, és talán ez készítette arra, hogy a zongorajátékot is alkalmassá tegye egy olyasféle folyamatos hangképzésre, amire a hegedű és az ének alkalmas. És Cziffrának ott volt a fülében és a kezében ez a tudomány. Ezért olyan különleges az a Bartók 2. zongoraverseny, amit 1956. október 22-én játszott az Erkel Színházban, és amiről olyan szép mesét költött emlékezésében. A ránk maradt felvétel azt bizonyítja, hogy Cziffra meg tudott tanulni Bartóknak is zongorázni: a zongorát olyan különleges ütőhangszerként szólaltatja meg, amely alkalmas dallamok játszására is. Ezt a véleményemet elmondtam Sárosi Bálintnak is, aki rákérdezett: Ezt te gondoltad így? Mert hogy neki Kodály mondta, akinek Bartók jellemezte így ezt a zongoraversenyt, bár – mint mondta -, talán le is írta valahol.

A forradalom 60. évfordulóján megrendezett Cziffra-émlékkoncert parádés fölvezetés (Ókovács és Áder János köszöntőjével) arra az önéletrajzi passzusra épült, miszerint a forradalom hangulati előkészítésében az akkori hangverseny meghatározó szerepet kapott. Ez persze, mint könyvében annyi más, gyermekies konfabuláció, valótlanságát semmi jobban nem bizonyította, mint a hat évtizeddel későbbi újrajátszás.

Cziffra ugyanis a hangverseny első felében, a szünet előtt játszott. Képzelmék el: a forradalmi hevületbe jutott tömeg azután megitta a kávéját vagy bambiját a büfében, majd kiment a mosdóba, utána fegyelmezetten végighallgatta Brahms enyhén nyugvonyelős, de mindenképp hosszadalmas 2. szimfóniáját, majd a ruhatárban kiváltotta

a kabátját, és kilépve az épületből, elővette egy jó óráig zsebre vágott forró szenvedélyét, és a forradalom lázától hajtva a másnapi tömegtüntetés, rádió-ostrom, Sztálin-szobor döntést megelőlegezve hevült tovább a Rákóczi-úton. Nem, a forradalmi lendületet sem lehet lépésenként megiramodva megszerezni. Úgy mellesleg ez a Bartók zongoraverseny sem egy Rákóczi induló, azaz nem éppen egy tipikus forradalmat csináló zene.

De Cziffrát a legkevésbé sem illő ezért a szövegért kárhozhatni. Ő megvívta a maga forradalmát: megbirkózott a tőle távoli zeneiségű Bartók művel. Az ő forradalma éppen ez a céltudatos fegyelem volt, az életét odáig kísértő és kísértő démon elleni forradalom, az önsorsrontó évtizedek lezárása. Voltaképpen ekkor játszott először ilyen nagy hallgatóság előtt, és biztosak lehetünk abban is, hogy ezek nem kis része miatta, a legendája miatt ment aznap este az Erkelbe, a többség azonban aligha ismerte Cziffrát (ahogyan Bartókot sem) – honnan is ismerhették volna? A valószínűségben inkább az, hogy a koncerten a 2. zongoraverseny lehettett a „töltelék”. Vivaldivál kezdtek – hogy bemenjen a közönség. Bartók után meg Brahms került, hogy ne menjen el. A hangversenyrendezői gyakorlatban máig élő hagyomány, hogy a „nehéz”, „érthetetlen”, „még kevesekhez szóló” mű(vek) mellé egy „népszerű”, „könnyebben befogadható” biztos „sikerdarab” kerül. Brahms e logika szerint jutalomfalat azoknak, akik végigszenvédtek Bartókot... Mindebből nem lesz utcai forradalom.

De ettől még lehetett Cziffra produkciója zajos siker. Amit még zajosabb események követtek – de a kettő között nem kell oksági viszonyt feltételezni.

A kérdés nem az, hogy élete történéseit illetően mennyiben tekinthetjük hiteles forrásnak Cziffra önéletírását. A részleteket nézve nem túlságosan, pontosabban nem szó szerint és nem mindenben – de ez az ilyesféle írásokat tekintve többnyire így van, különösen, ha a szöveg nem a művet jegyző szerző keze által formálódik. Azt pedig nem gondolhatjuk, hogy Cziffra egy írógép elé ült, és annak a zongorától igencsak eltérő klaviatúrája fölött futottak az ujjai.

De a részletek pontatlansága, az emlékezet kihagyásait fantáziával pótló, az egykori hangulatokból, érzésekből tényeket formáló csapongás, a természetes mesélő hajlam ellenére, sőt éppen azok jegyében, egy történet sokféleképpen lehet igaz. Az Ágyuk és virágok szubjektív igazságát nem lehet kétségbe vonni. Aligha történhetek úgy a dolgok, ahogyan pl. a frontélmények kalandfilmbe fordulatosságában megjelenik, a mozdonylopástól a földalatti város leírásáig (mely inkább Victor Hugo Kilencvenhárom című regényének hasonló jeleneteit idézi).

Igaz azonban a talán nem is szándékosan megjelenített fejlődésregény, a reménytelen nyomorúságból a művészet csúcsáig vezető belső út képe. A gyermekkor mindannyiunk életét meghatározza, és Cziffra gyermekora elborzasztó körülmények között telt el. Meglehet, mégsem volt boldogtalan, a gyermeklélek kidobja magából a szörnyűségeket, boldogan felejt. De az emberi lény lelki mélyszerkezete az elfelejtett dolgokból épül fel, és Cziffra egész életében magával hurcolta első éveinek rémségeit. Ha volt művész, akit a zenije nem csak kötelezett, hanem oltalmazott, kirángatott esettségeiből, ő volt az.

Mert a sorsa rendre ellene dolgozott, ha másként nem, az önsorsrontás hajlamával.

Vegyük sorba. A Párizsból, rövid internálás után hazadobott család a semmibe zuhan: háborús nyomorúság, hajléktalanság, kilátástalanság, munkátalanság. A zenész apa (nyilván ő sem tehetségtelen) tudására, képességeire nincs szükség, kivételesen juthat csak fillérekekhez. A család – a legsivárabb körülmények közé születő fiúcskával – marginalizálódott, és lassanként kezdett betörni ebbe a helyzetébe. A kiutat a kisgyermek Cziffra György varázslatos képességei jelentették. „Csodagyerek” státusa ebben a környezetben nem jelentett sokkal többet, mint egy idomára megélhetését biztosító cirkuszi állaté. Tanulni? Hogyan? Miből? Hol? És mégis megtörténik a csoda. A Cziffrát rendre magához emelő zsenije segít: Dohnányi Ernő elfogadja tanítványnak. De képzeljük el ezt a találkozást, nem Cziffra előadásában.

Dohnányi, leszámítva a művész társadalmon kívüliségét, igazi konzervatív úriember, úton ahhoz, hogy a magyar zenei élet minden fontos pozícióját egyedül töltsse be. Villa, saját autó, nagypolgári életkörülmények, természetes otthoniasság a világ minden pontjának művészi és társadalmi elitjében. És vele szemben az újpesti nyomortanya lecsúszott zenész cigányának tanulatlan „csodagyereke”, a világvégi elegancia öltözetében megjelenő anya kíséretében. Ilyen találkozások csak olcsó heppiendre törő tucatregényekben sikerülnek. Cziffráék sikerrel jártak, az igazi siker azonban messze volt. Cziffra kimaradt a Zeneakadémiáról. Mindegy mi volt a pontos oka ennek: személyes konfliktus, pénzhiány, a korai sikerek kábulata. Inkább az a kultúrsoikk, ami a szellemben-lélekleben felkészületlen kölyköt a valószínűtlen emelkedéssel érte. Könyvében ezt jelképesen a csak névbetűivel jelzett Faragó Györgyhez fűződő kapcsolata mutatja meg. Faragó hasonló tehetség volt, de birtokában mindannak, amiről Cziffra nem is álmodhatott. Nagypolgári család, nemcsak zeneileg kiváló iskoláztatás, természetesen viselt gazdagság, ráadásul még szerethető lény is. Mindez Cziffra számára elviselhetetlen volt. Nem Faragó személye, hanem annak elérhetetlensége miatt, ami neki jutott, mert benne összpontosult mindaz, amire Cziffra is vágyott. Nemcsak művészként, hanem a nyomornegyed dezertőréként. Maradt neki egy másfajta lét, ahol nagy lehetett: a lokálok, a mulatóhelyek (nem is olyan olcsó) sikere, az alkohol adta szárnyalás. Ebben a világban is meg kellett dolgozni mindenért, de úgy, amihez voltak viselkedésmintái. Túl gyorsan, túl magasra repült, lejjebb kellett ereszkednie, hogy biztonságban érezze magát. Fájt a süllyedés, de jobban fájt a magaslat idegensége, bizonytalansága.

Aztán jött a katonaság, a háború. Túlélte, de nem találta a vissza utat. Maradt a létharc, a mulatók szubkultúrájának sikere. Dohnányi, a mentor, már Amerikában, megbélyegezve és kirekesztve. Az itthoni zenei életnek nem kellett a lecsúszottnak könyvelt, kezelhetetlennek tekintett zseni. Meg nem kellett a lehetséges vetélytárs sem, a művészvilág kegyetlen.

Következett az első menekülési kísérlet. Lebukás, ÁVO, költörés: a Rákosi-rendszer szokásos rémtörténete, tíz- vagy százvezrek sorsa. Túléli ezt is, még – szinte hihetetlen – a keze is. Visszaút csak oda van, ahonnan menekülni akart. És a zsenialitás őrangyala megint közbelép: Ferenczi György visszacsalja a Zeneakadémiára, mert számára el-

viselhetetlen, amit Cziffra már-már elfogad, hogy, még ha zseniális is, de csak a zenei szórakoztatóipar gyorsan kihűlő csillaga legyen egy ilyen formátumú művész. Ferenczi zseniális pedagógus kellett legyen, ahogyan két hónapot adott neki, hogy összekapja magát. Elég ahhoz, hogy (elfogadható) formába kerüljön, de csak annyi, hogy átlátható, belátható legyen. Két hónapot még ki lehet bírni „tiszán” – utána pedig már jöhet egy másfajta, elfogadható léptékű siker mámore. És jött is, elfogadható adagokban. És ennek a korszaknak lett a csúcsa az 1956. október 22-i koncert. És ezért élte meg azt úgy Cziffra, mint a nemzet a maga forradalmát.

Ezek a napok amúgy hoztak más nagy visszatérést is. Október 20-án, a színházhoz visszaengedett Németh László érezte úgy a Galilei kirobbanó sikerrel megtartott bemutatója után, hogy az élete legnagyobb diadala. Napokkal később ő is a forradalom hangjait hallhatta ki az akkori tomboló tapsviharból, de azt azért nem gondolta, hogy három nappal később ez vezetett a forradalomhoz.

Cziffra pár nappal később Bécsbe, majd Párizsba távozott. A magyar forradalom iránti társadalmi szimpátia természetesen hozzásegítette, hogy teljes ismeretlenségből érkezve is tehetségéhez méltó koncertlehetőségeket kapjon – a továbbiakat megteremtette zsenialitása. Megkapta, amire joggal tarthatott igényt.

De nemcsak erre volt szüksége ahhoz, hogy végre valóság legyen a benne szunynyadó lehetőségből. El kellett mennie Magyarországról, hogy megszabaduljon attól a komplexustól, ami idehaza nem hagyta kibontakozni. Cziffrát, akármennyi akadály is volt az útjában, korántsem csak a külső körülmények siklatták időről időre félre. A legfőbb akadály benne tornyosult. Itthon azt érezte, hogy ha be is fogadják, el már nem: mert ő nem tudja otthon érezni magát abban a közegben, ahova kívülről érkezett. Ezt az idegenségérzetet hagyta maga mögött: a messziről érkezett zseni Franciaországban alanyi jogon eleve egyenrangú volt, nem befogadott.

Az ősi kisebbségi komplexus egyetlen gesztusban jelent meg csupán és nyert feloldást. Alapítványához bizonyára kaphatott volna sokféle, könnyebben elérhető, kevesebből létrehozható otthont, mint Senlis-ben a legnagyobb francia uralkodók koronázó kápolnáját. Az olajfoltos padlójú garázs-raktárból újrateherelt gótikus csoda arisztokratikus szépsége az ő nagyvonalúsága jegyében született újjá. Az újpesti nyomortanyából indult, háború és diktatúra típorta, a sokféle, vélt és valós kirekesztettség miatt rendre mélyen megsebzett léleknek arra volt szüksége, hogy királyok emlékéért szponzorálva valósítsa meg, amit Franciaország nem tudott. Senlis, ha tudta, ha nem, őt is megkoronázta.

Alighanem ekkor tudta végleg megbocsátani Faragó Györgynek is azt, hogy valaha saját autóval járt a zeneakadémiai órákra. A megbocsátás első fázisa az a megrendülés volt, amikor Faragó haláláról értesült. Hogy valaki, akit szívből irigyelt, mert annak minden megadatott, ami neki nem, egyszer csak nincs többé, mert elviszi a rák. Halálában feldolgozhatatlan üzenetet kapott: ne sóvárogja mások sorsát, neki a saját életével kell elszámolnia.